

Teodora Matić

UDK 327(560)“18/19”; 28:316.7

Beograd

Pregledni naučni rad

SIMBOLIKA SAHAT-KULA:
(NEO)OSMANSKI MEHANIZMI MOĆI⁴

Sažetak: Centralna tema istraživanja je pažnja koja se posvećuje merenju vremena i izgradnji sahat-kula u poznom osmanskome odnosno turskom društvu koje, budući većinski islamsko, posebnu važnost pridaje molitvi prema kojoj se upravljaju tokovi svakodnevnog života. Vremenski okvir istraživanja predstavlja period od početka masovne gradnje sahat-kula u Osmanskom carstvu u XIX veku preko uspostavljanja Republike 1923. godine i vladavine kemalizma do aktuelnog neosmanističkog zaokreta koji se očituje u turskoj politici i društvenim odnosima, ali i odnosu prema vremenu. Oslanjajući se na relevantne istorijske izvore o izgradnji sahat-kula u poznom osmanskome periodu, posebno za vreme sultana Abdul Hamida II, bogato i slojevito književno ostvarenje Ahmeta Hamdija Tanpinara *Institut za podešavanje vremena* i prateći mnogobrojne savremene izložbe posvećene vremenu i njegovoj simbolici kao i ulaganje vladajuće AKP u izgradnju novih sahat-kula koja svedoči o obnavljanju interesovanja za ovaj fenomen, rad ima za cilj da rasvetli spregu između poimanja vremena kao simbola moći u Osmanskom carstvu i neosmanske vizije današnje turske političke elite.

Ključne reči: vreme, sahat-kule, Osmansko carstvo, neosmanizam, kolektivni identitet.

⁴ Saopštenje sa skupa *Tradicija, modernizacija i identiteti VIII: Analiza rezultata istraživanja u oblasti tradicije i modernizacije identiteta na Balkanu* (9. i 10. jun 2017, Filozofski fakultet u Nišu).

Uvod

*Bir muazzam eserdir ki, misli yok, naziri yok,
Zahiren saat çalar, manen hükümet seslenir.*

*To je tako kolosalno delo da mu nema ravnog,
Naizgled otkucava sate a zapravo je glas vlade.
(Georgeon, Hitzel 2011: 65; prevod T.M.)*

Natpis u stihu kojim je izvesni Fani-efendija ukrasio sahat-kulu podignutu po naređenju lokalnog upravnika Abidin-paše 1882. godine u Adani višestruko je indikativan za naše istraživanje. Ova sahat-kula koja je izgrađena na početku vladavine sultana Abdul Hamida II (1876-1909), u vreme kulminacije tanzimatskih reformi, samo je jedna od mnogih koje su masovno podizane u sultanovu čast širom Osmanskog carstva po njegovoj ličnoj želji ili na inicijativu osmanskih velikodostojnika i predstavnika centralne vlasti. Osim što ukazuje na vizuelni i auditivni aspekt sahat-kule, natpis naglašava još jednu važnu funkciju (da bude „glas vlade“) koja potiskuje u drugi plan njenu praktičnu svrhu (pokazivanje tačnog vremena). Naime, upravo je definisanje tih funkcija i njihovo ispoljavanje u različitim pojavnim vidovima u vremen-skom okviru od dva veka na teritoriji tadašnjeg Osmanskog carstva predmet našeg interesovanja, pa ćemo pokušati da odgovorimo na sledeća pitanja : Koji su uzroci i ciljevi masovne gradnje sahat-kula za vreme vladavine sultana Abdul Hamida II? Šta je prizor sahat-kule predstavljao u svesti prosečnog Osman-rije s kraja XIX veka, a šta za Turčina u republikanskom periodu? Da li su sahat-kule pokazatelji centralizacije vlasti i na koji način se koriste u političke i propagandne svrhe?

Sahat-kule na Balkanu

Da bismo mogli da najpotpunije sagledamo simboliku sahat-kula i njene funkcije od pokretanja Istočnog pitanja 1874. godine do danas potrebno je osvrnuti se na značaj merenja vremena u osmanskome islamskom društvu i na recepciju prvih sahat-kula koje su na teritoriji Osmanskog carstva najpre građene na Balkanu.

Ukoliko se ostavi po strani opšte zapažanje o univerzalnoj ljudskoj zao-kupljenosti konceptom vremena i prolaznosti kao i potrebi da se isto izmeri pomoću najrazličitijih sprava koje su vremenom usavršavane, na konkretnom primeru Osmanskog carstva kao jedne globalne islamske imperije očigledno je da je pažnja koja se pridavala merenju vremena bila proporcionalna važnosti dnevnih rituala i u neraskidivoj vezi sa religijom. Do sredine XIX veka dan

prosečnog Osmanlije pratio je ritam ezana koji je pet puta dnevno odzvanjao sa vrhova minareta, stoga pomenutom Osmanliji nije bilo neophodno da zna vreme tačno u minut. Institucije zadužene za tačno merenje vremena nazivale su se muvakithane (tr. muvakkithane) i najčešće su delovale u sklopu džamija, jer je osnovni zadatak muvakita, stručnjaka za merenje vremena koji izučava kretanje planeta i poseduje znanja o astronomiji i astrologiji, bila da na osnovu sunčanog sata računa i određuje vreme molitve, iftara tj. prekida posta i važnih verskih praznika i o tome obaveštava mujezina.

Za muslimane je od posebne važnosti kretanje sunca po horizontu jer se molitve obavljaju u zavisnosti od njegovog položaja, a ramazanski post traje od svitanja do zalaska sunca. Budući da se molitve u islamu moraju obavljati u tačno određenom vremenu, u vreme Seldžuka su sunčani satovi postavljani u dvorišta i spoljne zidove većine džamija. Prema Nusretu Čamu prvi poznati sunčev sat u Anadoliji datira sa početka XV veka ali se pretpostavlja da su postojali i mnogo ranije (v. Uluengin 2010 : 17). Sunčani sat iz vremena Mehmeda II Osvajača još se može videti u bašti palate Topkapi. Treba podsetiti da standardno vreme nije korišćeno do druge polovine XIX veka. Satovi su pokazivali islamsko vreme po kome je dan podeljen na noćni i dnevni segment pa se naziva i dvanaestočasovnim vremenom u odnosu na univerzalno, dvadesetčetvoročasovno vreme. Novi dan počinje noćnim segmentom koji obuhvata period od dvanaest sati koji slede zalazak sunca, nakon čega nastupa dnevni segment koji traje do sledećeg zalaska sunca kada se sat iznova navija da bi i dalje pokazivao vreme na dvanaest sati, budući da sunce svakog dana zalazi nekoliko minuta ranije ili kasnije (isto, 18). Usvajanje satova nije bitno promenilo društveno ustrojstvo niti tempo života kod Osmanlija jer se svakodnevni život odvijao uobičajenim ritmom koji je trasiran religijom jer govorimo o islamskom društvu.

Pošto je islam presudan faktor i orijentir prema kome se upravljao svakodnevni život vernika i njihova percepcija vremena, fenomen kulturnog transfera sahat-kula počev od XVI veka sa Zapada na osmansko tlo, pre svega na prostor Balkana naseljen pretežno hrišćanskim stanovništvom, predstavlja radikalnu promenu u shvatanju vremena i utiče na transformaciju društva, iako znatno sporije nego što je to bio slučaj u zapadnoj Evropi. Pojedini autori su, prateći putopise i svedočanstva diplomata, putnika i pustolova sa Zapada, došli do zaključka da su sahat-kule tokom XVI i XVII veka bile izuzetno retka pojava na osmanskim teritorijama, tim pre što su se sultani neretko protivili tehničkim dostignućima i novotarijama sa hrišćanskog Zapada, a zvuk zvona se dovodio u vezu sa političkim zaverama (Lyberatos 2012: 233-236). Prve sahat-kule su se oglašavale zvonom prilikom poziva na molitvu i nisu ni sadržale klasičan brojčanik, a kule su korišćene jer se zvuk zvona mogao čuti izdaleka. Uprkos poreklu sahat-kula i njihovoj sličnosti sa crkvenim tornjevima, zbog čega ih je lokalno muslimansko stanovništvo na početku gledalo sa podozre-

njem, danas ove javne građevine na tlu Balkana, zajedno sa bezistanima, hamamima, česmama i drugom osmanskim kulturnom baštinom svedoče o svojevrsnom pečatu osmanskih osvajanja i dominacije kao značajnom istorijskom iskustvu. O tome svedoči sledeći odlomak iz pisma našeg nobelovca Ive Andrića:

“Ko u Sarajevu provodi noć budan u krevetu, taj može da čuje glaso-ve sarajevske noći. Teško i sigurno izbija sat na katoličkoj katedrali: dva posle ponoći. Prođe više od jednog minuta (tačno sedamdeset i pet sekundi, brojao sam) i tek tada se javi nešto slabijim ali prodornim zvukom sat sa pravoslavne crkve, i on iskucava svoja dva sat posle ponoći. Malo za njim iskuca promuklim, dalekim glasom sahat – kula kod Begove džamije, i to iskuca jedanaest sati, avetinjskih turskih sati, po čudnom računanju dalekih, tuđih krajeva sveta! Jevreji nemaju svoga sata koji iskucava, ali bog jedini zna koliko je sada sati kod njih, koliko po sefardskom, a koliko po eškenaskom računanju. Tako i noću, dok sve spava, u brojanju pustih sati gluvog doba bdi razlika koja deli ove pospale ljude koji se budni raduju i žaloste, goste i posprema četiri razna, među sobom zavađena kalendara, i sve svoje želje i molitve šalju jednom nebu na četiri razna crkvena jezika. A ta razlika je, nekad vidljivo i otvoreno, nekad nevidljivo i podmuklo, uvek slična mržnji, često potpuno istovetna sa njom.”

Andrić “Pismo iz 1920. godine”

Sahat-kule su uglavnom podizane na glavnom gradskom trgu ili na uzvišenju iznad grada tako da budu upadljive i uočljive sa veće udaljenosti. Mehmet Bengü Uluengin je lakonski izrazio kompleksnost i problematiku sahat-kule izjavom da je ona „evropska po poreklu, hrišćanska po verskoj asocijaciji, osmanska po prirodi vremena kad je masovno građena“ (Uluengin 2010: 31).

Tlo Balkana je posebno značajno jer se, iako ne u velikom broju, sahat-kule na našim prostorima sreću već u XVI veku da bi postale masovna pojava u Anadoliji tek dva stoleća kasnije. Izvori beleže da je prva sahat-kula sa zvonikom na teritoriji Osmanskog carstva izgrađena tek 1798. na uzvišenju tako da dominira Safranboluom, rodnim gradom tadašnjeg velikog vezira Izet Mehmet-paše (Georgeon, Hitzel 2011: 63). Mogući uzroci za ovaj kasni transfer u Anadoliju je postojanje muvakita, nepoklapanje zapadnog i islamskog merenja vremena, kao i ravnanje vremena prema mujezinovom pozivu na molitvu, ali i veća prijemčivost i spremnost lokalnog hrišćanskog stanovništva da prihvati sahat-kule kao odraz nove realnosti i učestvuje u njihovoj gradnji. Zanimljivo je, međutim, da je, uprkos činjenici da su graditelji bili često hrišćani, inicijativa uvek dolazila od lokalnih osmanskih vlasti, pa se nameće pitanje zbog čega se otpor sultana i bogate osmanske elite vremenom smanjivao i kako je građevina koja je najpre dovođena u vezu sa hrišćanstvom i političkim pobunama postala moćno sredstvo za ostvarivanje političkih ciljeva vladajućih slojeva. Dakle, pored neprikosnovenog statusa simbola za dvosmerno preno-

šenje poruka vladar-podanici pri čemu se obično misli na odnos sultana i raje, uočljiva je interakcija sa nešto drugačijom hijerarhijom oličena u jednom vidu saradnje, budući da izgradnja sahat-kula predstavlja zajednički poduhvat osmanskih vlasti i hrišćanske zajednice, tačnije majstora i časovničara. Bistra Cvetkova navodi primer najstarije sahat-kule na prostoru Balkana, skopske sahat-kule iz 1572. godine (Cvetkova 1975). U putopisu francuskog putnika Filipa du Fren Kanea koji je te godine posetio grad zabeleženo je da su mehanizam i časovničar došli iz Sigeta koji je osvojila vojska Sulejmana Veličanstvenog 1566, a čiji je komandant bio veliki vezir Mehmet paša Sokolović, Srbin pod čijim je pokroviteljstvom izgrađen veliki broj zadužbina na tlu tadašnje Rumelije (Lyberatos 2012: 236–237).

Možda najpoznatiji, a svakako najbolje dokumentovani primer upotrebe vremena u političke svrhe u osmanskoj istoriji jeste majstorsko skrivanje smrti sultana Sulejmana Veličanstvenog pod opsadom Sigeta punih 48 dana da bi se izbegla pobuna, a preuzimanje vlasti princa Selima II proteklo nesmetano (Georgeon, Hitzel 2011: 78). Ovaj čin kojim je veliki vezir Mehmed-paša Sokolović zavredio titulu vladara vremena odlično ilustruje osećaj za pravi trenutak i veštinu manipulisanja vremenom u političke svrhe, kao i pragmatizam koji je odlika i, moglo bi se reći, konstanta i današnjih lidera na političkoj sceni Turske. Ukoliko se sahat-kula posmatra kao građevina koja omogućava ličnu kontrolu vremena, a vreme je vid moći, ne iznenađuje njihova bogata simbolika i mnoštvo uloga koje su se tokom vremena menjale u zavisnosti od političkih i ideoloških ciljeva koje je taktičkim promišljanjem želela da postigne vladajuća elita.

Vladavina Abdul Hamida II (1876–1909)

Tridesetogodišnja vladavina sultana Abdul Hamida II predstavlja vreme krize i previranja, dekadencije „bolesnika sa Bosfora“, kulminacije tanzimatskih reformi koje je trebalo da preurede sve vidove svakodnevnog života, hvatanje koraka sa tehnički razvijenijim Zapadom, pokušaja ubrzane centralizacije usled jačanja nacionalističkih težnji i borbe za nezavisnost naroda na periferiji Carstva. Usled potrebe da se Carstvo stabilizuje efikasnim sprovođenjem tanzimatskih reformi, traga se za novim načinima da se prenese poruka o suverenitetu, hegemoniji i ubzanoj modernizaciji države. Nosilac te poruke postaje upravo sahat-kula, čijom je masovnom izgradnjom trebalo postići višestruke ciljeve. Posebno je značajna 1901. godina, srebrni jubilej Abdul Hamidove vladavine kada je naređeno da svi gradovi u provinciji podignu sahat-kulu u njegovu čast, što predstavlja najmasovniju gradnju sahat-kula do tada. Među mnogobrojnim primercima svojom elegancijom posebno se ističe

izmirska. Osim estetske vrednosti, ova građevina je značajna sa diplomatske tačke gledišta, jer je sat poklon nemačkog cara Vilhelma II.

Kako se zalagao za izgradnju sahat-kula u svakom gradu i podsticao tadašnju bogatu osmansku elitu da ulaže u izgradnju u njihovim rodnim gradovima, procenjuje se da je 144 sahat-kule podignuto na osmanskoj teritoriji, od čega je 72 ostalo van granica današnje Republike Turske, a većina njih je nagrižena zubom vremena ili stradala od ljudske ruke (Georgeon, Hitzel 2011: 63, 72–74).

Što se prestonice tiče, najpoznatije sahat-kule koje su se održale do danas izgrađene su za vreme vladavine sultana Abdul Medžida I i njegovog naslednika Abdul Hamida II, a dvorske arhitektae koji su maestralno izvršili naređenja i podigli sahat-kule na Tophane pored džamije Nusretije, kod Dolmabahče i Jildiz palati na Beşiktašu i u dvorištu bolnice Etfal na Šišliju bili su Garabet Amira i njegov sin Sarkis iz čuvene jermenske porodice Baljan.

S druge strane, imajući u vidu pobune na periferiji Carstva, ovaj čin masovne gradnje može se posmatrati i kao deo „kolonizacijskog“ projekta, jer je bio instrument vladajuće elite i odraz njihove želje za promovisanjem moći i suvereniteta države u provincijama. Zbog toga one i dalje zauzimaju istaknuta mesta na trgovima, uzvišenjima ili u blizini važnih ustanova tako da ih svako vidi. Njihova pozicija blizu zvaničnih ustanova trebalo je da obezbedi da vladini zvaničnici imaju uvid u radno vreme što je predstavljalo približavanje Osmanskog carstva Evropi kroz otelotvorenje reformi koje su imale za cilj modernizaciju Carstva. Sultan je izričito tražio da sahat-kule pokazuju standardno, dvadesetčetvoročasovno a ne *a la turca* vreme, što je dovelo do niza paradoksalne situacije u kojoj naporedno koegzistiraju dva vremena : alaturka vreme, tj. religijsko poimanje vremena koje se vezuje za kretanje sunca, i alafanga, tj. apstraktno, matematičko vreme koje pokazuje mehanički sat. Muslimansko stanovništvo je zahvaljujući ezanu znalo kada je vreme za molitvu, a upravljalo pogled ka sahat-kuli da bi steklo uvid koliko je ostalo vremena do kraja radnog dana. Osim toga, realna potreba za uvođenjem univerzalnog vremena osetila se već tokom Krimskog rata (1853–1856) gde je trebalo delovati u koordinaciji sa zapadnim saveznicima, ali i zbog utvrđivanja tačnog vremena polazaka i dolazaka prevoznih sredstava kao što su vozovi i brodovi. Budući da je zasnovano na kretanju sunca i zbog toga ima lokalni karakter koji predstavlja poteškoće za uspostavljanje tačnosti i sinhroniciteta, islamsko vreme nije moglo odgovoriti izazovu. Dakle, pokazujući standardno vreme sahat kule uvode novi koncept vremena i moći usled čega postaju sredstva društvene transformacije.

Dugo se insistiralo na projektu modernizacije, posebno u urbanim sredinama, pa brojni autori sahat-kulama prilaze kao sredstvima sekularizacije i simbolima osmanske modernizacije, što je vidljivo i u naslovima njihovih studija (v. Uluenginov članak „Secularizing Anatolia tick by tick: Clock towers in the Ottoman Empire and the Turkish Republic“). To je logičan zaključak, pogo-

tovo kada se imaju u vidu radikalne reforme koje su sa puno entuzijazma i žara sprovedene u cilju sekularizacije i modernizacije u Ataturkovoju Republici, a koje su inspiraciju i nadahnuće crpele iz vremena Tanzimata koji im ideološki i hronološki prethodi. Međutim, zaštitnik kalifata i islamistički orijentisan sultan Abdul Hamid II je, zbog vizuelne i auditivne sličnosti sa crkvenim tornjevima, ovaj neomiljeni simbol hrišćanstva u uobrazilji konzervativnog muslimanskog stanovništva transformisao u simbol moći i modernosti Osmanlija, o čemu svedoče nezaobilazna sultanova tugra i osmanski grb. Sultan je shvatio da sahat-kule poseduju snagu simbola i budući da se po pravilu nalaze na istaknutim mestima, u idealnom slučaju na uzvišenjima tako da dominiraju urbanim pejzažom, vizuelno se nameću i pogodne su za korišćenje u ideološke svrhe.

Posebno je zanimljiva činjenica da sahat-kula podupire islam, pa njihovom planskom izgradnjom u blizini džamija nestaje averzija prema zvoniku koji asocira na crkvena zvona već se u svesti vernika povezuju sa muvakithanama, pa ih sultan Abdul Hamid II prikazuje u službi islama (Uluengin, 2010: 21). Treba napomenuti da je filantropski aspekt islama takođe bio prisutan jer se gradnja sahat-kule gotovo izjednačavala sa podizanjem zadužbine. Međutim, nikad nisu građene više od minareta već je postojala neprikosnovena hijerarhija po kojoj su minareti morali dominirati nad sahat-kulama. U tom smislu, ni arhitektonski ni simbolični rivalitet minaretu nije bio moguć (isto, 23).

Period Republike

Iako republikanski period počinje proglašenjem Republike Turske 1923. godine i nominalno traje do danas, mi ćemo vremenski okvir ograničiti na 1980. godinu jer smatramo da se reislamizacija turskog društva i povratak osmanskom nasleđu s kojim je Mustafa Kemal Ataturk radikalno raskinuo u prvim godinama Republike, a koja postaju sve očiglednija u proteklih nešto više od tri decenije, u značajnoj meri odražavaju na percepciju vremena i sahat-kula.

Efikasnost i energija kojom su sprovedene reforme u Ataturkovoju Turskoju do danas ostaju bez presedana. Kemalistička Turska koja počiva na svojih šest principa (republikanizam, revolucionarnost, laicizam, državnost, nacionalizam, narodnjaštvo) imala je za cilj iskorenjivanje svega što stoji na putu modernizacije i progresa i brisanje multietničkog osmanlijskog nasleđa praćenom proterivanjem religije u privatnu sferu. Pa ipak, iako na prvi pogled odaju utisak radikalnog raskida sa imperijalnom prošlošću, reforme koje je Ataturk uspešno sproveo imale su svoj idejni začetak u Tanzimatu ali, za razliku od reformi sprovedenih u Osmanskom carstvu koje se trude da integrišu modernost u tradiciju ili da se dodvore zapadnim zemljama, ideje političke i kulturne

modernizacije su razvijane i sprovedene u delo sa takvom odlučnošću da se činilo da kemalizam kreće od čistog početka.

Od posebne važnosti je reforma iz 1926. kojom se uvodi međunarodni kalendar i računanje vremena, tačnije usvaja se gregorijanski kalendar i prelazi na zapadno vreme umesto tradicionalnog islamskog kalendara koji računa vreme po hidžri. Prelazak na zapadno vreme trebalo je da omogući Turskoj da uhvati korak sa Zapadom i da stvori civilizovano društvo u kom će se ceniti tačnost i preciznost usled čega će se povećati produktivnost nacije.

Odnos prema sahat-kulama u ovom periodu bio je ambivalentan. Postojeće sahat-kule su povezivane sa muvakhathanama i viđene kao nepoželjni islamiistički elementi i simboli starog osmanskog režima jer u novoosnovanoj republici nije bilo mesta za sultanske tugre i osmanske ambleme koji se vizuelno nameću na javnim mestima. Islamsko vreme je svedeno isključivo na muvakhathane kojima je finansiranje obustavljeno pa su postale institucije koje su masovno izumirale (Uluengin 2010: 27). Sudbina starih sahat-kula nije bila mnogo bolja jer su u najvećoj meri zanemarene ili prepuštene vremenu. Izuzetak je sahat-kula u Izmiru iz 1901. godine koja je postala neprikosnoveni simbol grada.

Što se tiče izgradnje novih sahat-kula, u starom stilu su građene samo na lokalnom nivou, ali i njihov broj je zanemarljiv, posebno ako se uzme u obzir da su neke izgrađene da zamene srušene sahat-kule (isto, 28). Međutim, izdvajani su fondovi za izgradnju drugačijih sahat-kula koje su bile deo Ataturkove serije reformi. Razlika se ogledala najpre u izgledu i lokaciji. Pošto su javna mesta i trgovi rezervisani za slavljenje kulta turske nacije i republikanskih simbola kao i statua Oca nacije, nove sahat-kule se, po ugledu na Zapad, inkorporiraju u moderne, art deko građevine i nose duh novog industrijskog doba. Veliki broj se gradi u Ankari, a odličan primer je zgrada železničkog terminala u novoj prestonici. Ove sahat-kule ističu se visinom i upadljivošću koje još više dolaze do izražaja u kombinaciji sa masivnim, ali niskim zgradama. Pored pomenutih vizuelnih modifikacija, sa satova na sahat-kulama se nakon uvođenja latiničnog alfabeta 1928. uklanjaju arapske cifre.

Kemalistički projekat krši još jedno sakrosanktno pravilo iz ere Carstva koje Uluengin ilustruje odličnim primerom Burdura gde je trebalo zameniti staru sahat-kulu. Naime, novoizgrađena sahat-kula nije ličila na prethodnu, bila je mnogo viša od svoje prethodnice, a kako se nalazi u blizini Ulu džamije, upada u oči da visinom premašuje minaret čime je narušena do tad strogo poštovana hijerarhija (Uluengin 2010: 30). Imajući u vidu kemalistički odnos prema religiji i slavljenje sekularnosti, ovakav „propust“ svakako ne izgleda kao slučajnost.

Republikanske reforme su očekivano izazivale reakcije. Za nas je indikativno književno ostvarenje „Institut za merenje vremena“ Ahmeta Hamdija Tanpinara (1901–1962) koji kroz satiru i alegoriju daje jedan pogled na život

u Turskoj u prelomnim godinama obeleženim reformama u procesu uobličavanja nove realnosti. Tanpinar oštro kritikuje preterani entuzijazam i kaznene mere bez presedana uvedene da bi se kaznili oni koji se i dalje povode za islamskim vremenom i podsmeva se slavljenju tačnosti, regularnosti i postojanosti i planiranju vremena tipičnim za zapadna društva. Autor pomoću kome i apsurdna suprotstavlja linearno vreme karakteristično za moderna zapadna društva prirodnom bioritmu koji izjednačava sa islamskim vremenom. Institut za podešavanje vremena je naizgled besmislena državna institucija, a zapravo predstavlja metaforu za promene u društvu i filozofsko promišljanje o simboličnom vremenu. Ukidanje Carstva i kalifata i osnivanje Republike koji su doveli do otuđenosti i dezorijentisanosti u svakodnevnom životu otelotvoreni su u liku Hajrija Irdala, čoveka u raskoraku sa samim sobom i vremenom u kojem živi. Od samog početka nagoveštava se da pratimo životnu priču jednog mediokriteta nesposobnog da pronađe svoje mesto u svetu, kome tek poznanstvo sa Halitom Nepogrešivim, personifikacijom kemalističkih vrednosti, donosi radno mesto u Institutu za podešavanje vremena, a time i novac i uspeh u društvu. Pomenuta institucija predstavlja kritiku pristalica vladinog projekta kome su bili potrebni ljudi lojalni republikanskim načelima i puni entuzijazma da se prihvate navijanja satova na zapadno vreme. Zanimljivo je primetiti da je Hajri Irdal od detinjstva opsednut i okružen satovima, a da njegovi roditelji imaju dijametralno suprotnu reakciju na sat koji mu je obeležio detinjstvo – za majku „Blagosloveni“ a za oca „Nečastivi“ (Tanpinar 2010: 128)

Između redova se može osetiti Tanpinarova nostalgija za minulim vremenima pre preseka i prekida sa viševjekovnom osmanskom tradicijom i prošlošću. Osmansko viđenje sveta sadržano je u izjavi Hajrija Irdala već na samom početku pripovedanja njegove odiseje: „Mi smo bića koja žive u svom svetu ! Sve što imamo po našoj je meri“ (isto, 12). Ova aluzija jasno pokazuje u kojoj meri je autoru strano i apstraktno zapadno vreme. Za njega kontinuitet između prošlosti i sadašnjosti nije moguć, junak ostaje autsajder neprilagođen promenama u društvu i konstantno se oseća otuđeno od vremena u kome živi. Kako Tanpinar svom junaku poverava zadatak da napiše naučno delo koje bi opravdalo rad Instituta i posredno poduprlo kemalističke težnje, Hajri Irdal se u nedostatku relevantnih izvora i referenci služi prevarom i izmišlja izvesnog Ahmet Zamani-efendiju iz XVII veka čime se podriva legitimitet novog poretka i ističe važnost osmanske zaostavštine sa kojom je nemoguće raskinuti. Poslednji satirični udarac kemalizmu na književnom planu Tanpinar zadaje propašću Instituta na kraju dela čime nagoveštava skori slom Ataturkove ideologije u realnosti.

Otac nacije je preminuo 10. novembra 1938. u palati Dolmabahçe, gde su svi satovi zaustavljeni u trenutku njegove smrti, u 9:05.⁵ Tanpinar, 55 godina

⁵ <http://www.theguideistanbul.com/article/clocks-telling-time-istanbul>.

nakon objavljivanja „Instituta za podešavanje vremena“ i smrti koja je usledila iste godine, sve više dobija na popularnosti u krugovima neoosmanističke elite, čime dolazimo do sledeće faze našeg istraživanja.

Vreme neoosmanizma

Tanpinarovo alegorično remek-delo „Institut za podešavanje vremena“ koje je u vreme objavljivanja prošlo gotovo nezapaženo a danas ima sve više čitalaca, predstavlja rano ispoljavanje shvatanja da Ataturk ukidanjem Osman-skog carstva i kalifata i stvaranjem sekularne, nacionalističke Turske nije spasio državu na izdisaju i udahnuo joj novi život. Tanpinar, na čijem su nadgrobnom spomeniku urezani stihovi njegove poeme

*Ne içindeyim zamanın
Ne de büsbütün dışında*

*Niti sam unutar vremena
Niti sasvim izvan njega*

(Marinković 2008 : 145)

poslužio se metaforom vremena da izrazi ono što će nova politička elita neoosmanista postepeno sve otvorenije iskazivati. Ova izuzetno pragmatična ideologija koja u sebi objedinjuje različite koncepte uključujući islamizam, tj. povratak pravim islamskim vrednostima, osmanizam tj. težnju ka vraćanju osmanske države bez obzira na etničku i versku pripadnost, turkizam odnosno očuvanje turkijske kulture iz preosmanske Anadolije i tanzimatski ideal kosmopolitskog carstva u harmoniji, vrednuje vreme i sahat-kule na drugačiji način nego što je to bio slučaj u prvim decenijama Republike. Zbog čega je vreme tako važan faktor u savremenom turskom društvu ili, tačnije, u krugovima nove neoosmanističke intelektualne klase koja se odlikuje islamističkom retorikom nasuprot konvencionalnoj levičarski orijentisanom, sekularnoj kemalističkoj intelektualnoj eliti, a čije pozicije progresivno jačaju poslednjih godina, ogleda se u javno ispoljenim ambicijama Erdoganove vladajuće AKP, na šta je ukazao naš uvaženi orijentalista, profesor Darko Tanasković. Ove projekcije obuvataju 2023. godinu koja predstavlja stogodišnjicu proglašenja Ataturkove Republike, 2053. godinu tj. šest stotina godina od pada Konstantinopolja, kao i 2071. jubilarnu hiljadugodišnjicu bitke kod Manzikerta kada je seldžučki sultan Alp Aslan porazio vizantijskog cara i krenuo u osvajanje Male Azije (Tanasković, 2015). Imajući u vidu rezultate referenduma održanog 16. aprila ove (2017) godine, očekuje se centralizacija vlasti i islamski preporod u vremenu koje sledi, a koje će, po svoj prilici biti ispunjeno kolosalnim projektima izgradnje, uključujući sahat-kule.

Budući da neoosmanistička vizija odbacuje poznatu Ataturkovu maksimu *Yurtta sulh, cihanda sulh* (Mir u domovini, mir u svetu), nisu joj strane imperijalističke težnje, pa se poslednjih godina možemo podrobno obavestiti o osmanskim sahat-kulama i svim drugim oblicima kulturne baštine na prostori- ma nekadašnjeg Osmanskog carstva što iz stručne literature, što iz novinskih članaka u kojima se neretko između redova naslućuje nostalgija za slavnim vekovima Osmanske imperije. Jedan takav skorašnji članak naslovljen „Sahat- kule iz osmanskog perioda pokazuju vreme od Balkana do Bliskog istoka“⁶ izašao je iz pera univerzitetskog profesora i dopisnika *Dejli Sabaha* Ekrema Bugre Ekindžija, inače dobrog poznavaoca osmanske istorije i biografije sul- tana Abdul Hamida II. Članak sa sličnim naslovom „Sahat-kule: Osmansko na- sledstvo od Balkana do Bliskog istoka“⁷ veoma informativno navodi sahat-kule sa godinama izgradnje i restauracije insistirajući na geografskim odrednicama Balkana i Bliskog istoka.

Takođe, sve je više poetičnih članaka i blogova za ljubitelje starih satova koji pružaju obaveštenja o antikvarnicama, galerijama i zanimljivostima i le- gendama u vezi sa osmanskim satovima. Stanovnici i posetioci Istanbula se po- zivaju da posete mevlevijsku ložu u Galati (uz nezaobilazno podsećanje na či- njenicu da je sultan Murat III bio pokrovitelj derviških redova koji su ručno izrađivali satove), pogledaju kolekcije satova i vrednih diplomatskih poklona u Topkapiju, Dolmabahče palati i Muzeju nevinosti Orhana Pamuka i svrate u antikvarnice na Ferikoju. Čitajući članke koji su mahom pisani na engleskom jeziku, ipak se stiže utisak da su pisani prvenstveno za domaću publiku, u cilju povezivanja sa osmanskim korenima.

Što se tiče same gradnje sahat-kula, evidentan je porast ulaganja posled- nji godina, koji je po pravilu medijski praćen. Mehmet Bengü Uluengin navodi primer inauguracije sahat-kule u Činardžiku 2015. godine i uvodi zapi- tanost o stvarnoj svrsi, budući da u današnje vreme, kada su satovi dostupniji nego ikad, ima zanemarljivu praktičnu funkciju (Uluengin 2010: 17). Neki od gradova koji su u poslednjih pet godina u rekordnom roku dobili novi ukras i simbol na gradskom trgu su Bursa, Manisa, Malatja, Beypazar, Duzdže... Zani- mljivo je da predstavnici lokalne vlasti, uglavnom gradonačelnici, na inaugura- ciji ističu estetsku funkciju novoizgrađenih sahat-kula i njihov turistički poten- cijal, mada njihovi govori naizgled nose i izvesnu apologetsku notu po pitanju finansijskih fondova koji su izdvojeni za izgradnju.⁸ Ono što predstavlja zaje- dnički imenitelj ovih sahat-kula je osmanski ili seldžučki stil u kom su izgra-

⁶<https://www.dailysabah.com/feature/2017/01/06/ottoman-era-clock-towers-telling-time-from-balkans-to-middle-east>.

⁷ <http://www.worldbulletin.net/history/165081/clock-towers-an-ottoman-heritage-from-the-balkans-to-the-middle-east>.

⁸ <http://www.bey pazari.bel.tr/haber-612-.html>.

đene, sa dekoracijom i simbolima koji nedvosmisleno evociraju slavnu osmansku prošlost. Pažnju posebno privlači primerak iz Burse, ukrašen osmanskim tugrama, sa prikazom Karadžoza i Hadživata i gusenice iz koje se razvija leptir.⁹ Na ovom primeru se možda najbolje uočava (neo)osmanski pragmatizam i vitalnost osmanske tradicije koja svoj simbolički izraz nalazi na svetovnoj građevini koja je u različitim periodima verno služila različitim gospodarima.

*

* *

„Sve se usklađuje prema čoveku, tako i satovi“
(Tanpinar 2010 :18)

Umesto zaključka navodimo citat Tanpinarovog anti-junaka Hajrija Irdala, citat koji se sasvim legitimno može upotrebiti i za sahat-kulu. Kao veoma efikasno sredstvo u rukama veštih političara i taktičara, ova građevina koja je do sada gotovo isključivo izučavana sa aspekta kulturnih znamenitosti i arhitekture, pored svoje prvobitne namene koja je danas pala u, slobodno možemo reći, peti plan, pokazuje neslućene potencijale za prenos željenih sadržaja. Tokom vekova obogaćivana mnogobrojnim slojevima značenja, služila je i nastavlja da služi različitim ideologijama i režimima, kako na teritoriji današnje Turske tako i na tlu nekadašnjeg Osmanskog carstva. Simbol hrišćanstva i islama, modernosti i tradicije, objedinjuje i uspeva da pomiri dva vremena, islamsko i zapadno. Baš kao što Avner Višnicer ističe da ne postoji inherentna kontradikcija između sahat-kula i alaturka vremena (Wishnitzer, 2010: 539), sahat-kule otelotvoruju fleksibilnost i osmanski pragmatični eklekticizam i omogućavaju interakciju sa spoljnim svetom uz čuvanje islamskih vrednosti. Sahat-kule su čuvari vremena koje radi za njih.

Literatura

- Andrić, I. (2014) "Pismo iz 1920. godine". Dostupno na: <https://gimnazijadg.files.wordpress.com/2014/05/ivo-andric-pismo-iz-1920.pdf>
- Cvetkova, B. (1975) *French travelogues in the Balkans 15th-18th century*. Sofia.
- Georgon F., Hitzel, F. (2011) *Les Ottomans et le temps*. Leiden: Brill.
- Hurani, A. (2016) *Istorija arapskih naroda* (prevela s engleskog Indira Funduk). Beograd: Klio.

⁹ <http://wowturkey.com/forum/viewtopic.php?t=46710>.

- Lyberatos, A. (2012) "Clocks, Watches and Time Perception in the Balkans. Studying a Case of Cultural Transfer. In: H. Heppner & E. Posch (Eds.) *Encounters in Europe's Southeast. The Habsburg Empire and the Orthodox World in the Eighteenth and Nineteenth Centuries*. Bochum: Dr Winkler Verlag, pp. 231–254
- Nedev, N., Popov, N., Nikolov, S. (2011) *The First Book on old Shumen*.
- Stierlin, H. (2009) *Islam from Baghdad to Cordoba: Early architecture from the 7th to the 13th century*. London: Taschen.
- Tanasković, D. (2010) *Veliki povratak Turske? : Neoosmanizam ili Islamizam*, 3. izdanje. Beograd: Srpska književna zadruga.
- Tanasković, D. (2015) *Islam: Dogma i život*, 3.dopunjeno izdanje. Beograd: Službeni glasnik.
- Tanpinar, A. H. (2010) *Institut za podešavanje vremena* (prevod s turskog Vesna Gazdčić). Beograd: Dereta.
- Uluengin, M. B. (2010) "Secularizing Anatolia tick by tick: Clock towers in the Ottoman Empire and the Turkish Republic". *International Journal of Middle East Studies*, Vol. 42, No 1(2010), pp. 17–36.
- Wishnitzer, A. (2010) "A Comment on Mehmet Bengu Uluengin, Secularizing Anatolia tick by tick: Clock towers in the Ottoman Empire and the Turkish Republic (IJMES 42(2010): 17–36)". *International Journal of Middle East Studies*, Vol. 42, No 3(2010), pp. 537–540.

Internet izvori

- <https://www.dailysabah.com/feature/2017/01/06/ottoman-era-clock-towers-telling-time-from-balkans-to-middle-east>.
- <http://www.worldbulletin.net/history/165081/clock-towers-an-ottoman-heritage-from-the-balkans-to-the-middle-east>.
- <http://www.theguideistanbul.com/article/clocks-telling-time-istanbul>.
- <https://www.dailysabah.com/feature/2017/01/18/no-time-to-wait-to-see-istanbuls-antique-clock-collections>.
- <http://www.bey pazari.bel.tr/haber-612-.html>.
- <http://wowturkey.com/forum/viewtopic.php?t=46710>.
- <http://www.manisahaberleri.com/manisa/manisaya-saat-kulesi-h66307.html>.
- <http://www.sivashakikat.com/haber/kaleye-yeni-saat-kulesi-1218.html>.

Teodora Matic

SYMBOLISM OF CLOCK TOWERS:
(NEO)OTTOMAN POWER MECHANISMS

Summary: This research involves discovering the importance of measuring time and the significance of clock towers in late Ottoman and modern Turkish society that organises its daily life mostly according to the prayer timetable. The aim of our work is to provide comprehensive view of this phenomenon that extends from the beginning of the mass construction of clock towers that used to represent the power of sultan, especially during the reign of Abdul Hamid II, to renewed interest in so-called *saat kuleleri* by Turkey's ruling Justice and Development Party (AKP). The research draws upon both historical and literary sources including relevant material on construction of clock towers from the 19th century to contemporary times as well as the context-rich and multifaceted work of Ahmet Hamdi Tanpınar. It also takes into consideration the numerous exhibitions dedicated to symbolism of time and temporal culture in Turkey. Our overall approach was to cast light on the nature of the relationship between the notion of time as power symbol in late Ottoman Empire and Neo-Ottoman vision of today's Turkish political elite.

Key Words: Notion of Time, Clock Towers, Ottoman Empire, Neo-Ottomanism, Collective Identity.